

-IncAz ZARF-FİİL EKİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA GÖRÜNÜMÜ ÜZERİNE

Zeynep ŞİMŞEK UMAC*

Geliş Tarihi: Aralık, 2015

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Bu çalışmada, Anadolu ağzlarında coğrafi bakımdan yaygın fakat kullanım sıklığı düşük bir zarf-fiil eki olan -IncAz eki tanıtılmıştır. Ekin işlevi -IncA zarf-fiil ekiyle aynıdır. Bu yüzden ekin işlevi bahsine çok değinilmemiş, ekin yapısındaki farklılık üzerinde durulmuştur. Daha sonra Anadolu coğrafyasında tespit edildiği yerler belirtilmiştir. Çalışmanın “Sonuç” kısmında ise ekle ilgili daha önce yapılmış bir çalışma da göz önünde bulundurularak ek hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: -IncAz, Zarf-fiil Ekleri, Anadolu Ağzları.

ABOUT -IncAz GERUNDIAL SUFFIX AND VIEW ON ANATOLIAN DIALECTS

Abstract

In this study, -IncAz gerundial suffix is introduced. That suffix is widespread by geographically in Anatolian Dialects but a lower frequency of use. The suffix function is the same as -IncA gerundial suffix. That's why the suffix function is not referred to very much, focused on differences in suffix structure. Later, where this suffix are used in Anatolia indicated. In the result of the study, It has made assesment about the suffix considering a study conducted earlier.

Keywords: -IncAz, Gerundial Suffixes, Anatolian Dialects.

I. Giriş

-IncAz ekinin Türkiye Türkçesi ağzlarında Türkiye Türkçesindeki -IncA zarf-fiil eki ile aynı işlevde kullanılan bir zarf-fiil eki olduğu görülmüştür. Bu yüzden -IncA zarf-fiil ekinin işlevi, oluşumu ve tarihî yazı dillerindeki durumu ile ilgili birkaç görüşe yer verilecektir.

Daha sonra bu ekin morfolojik yapısı ile ilgili fikirler ortaya konmaya çalışılacak ve ekin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki kullanımı üzerinde durulacaktır.

Ekin “bir hareket hâlini ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi” olduğunu belirten Ergin (1997: 341), ekin kökeniyle ilgili de -gın /-gin yapım eki ile +ça /+çe eşitlik ekinin birleşmesinden doğduğu görüşünü ortaya koyar. Korkmaz

* Yrd. Doç. Dr.; Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zeynepsimsekumac@balikesir.edu.tr.

(2003: 1005) da ekin başlıca işlevinin cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını ve anını kendisine bağlamak olduğunu belirtir.

Çalışmasında bu ekin eylemsi+durum eki yapısında doğmuş olduğunu, yani “-gIn + çA” şeklinde eklerin kalıplaşmasıyla oluştuğunu belirten Karaağaç (2013: 889) da; bu zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesindeki kullanım alanının zaman bildirme olduğunu ve “-IncAyA kadar” yapısıyla da zamanı sınırlandırma işleviyle kullanıldığını belirtir.

Ekin oluşumuyla ilgili görüşleri sıralayan ve bunları inceleyen Uçar (2012: 49), ekin oluşumuyla ilgili olarak ekin, sıfat-fiil kaynaklı olduğunu yani -gU sıfat-fiil ekinin üzerine iyelik eki +(s)I(n) yapısının ve onun üzerine de eşitlik ekinin gelmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. İyelik ekinin tesiriyle oluşan gerileyici benzeşmenin, ekin ilk ünlüsünün Eski Türkçe döneminde her zaman dar ünlülü olmasını açıkladığını söylemiştir.

Ulaş kavramını “fiilin zarfsı şekli” açıklamasıyla kullanmayı tercih eden Deniz Yılmaz (2009: 93-96) da, “Belirteç Şekil ve Öbeklerinin Yapısal Tipleri”ni sınıflandırırken -IncA zarf-fiil ekinin; “Morfolojik Araçlar”ın, “Yalın Ulaş Şekilleri” içerisinde “Çekimlenmeyen Bitimsiz Şekiller”den biri olarak tasnif etmiş ve “zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem, tamlanan eylemin başlangıç sınırlandırıcı” diye ifade etmiştir. “Morfolojik-Leksik Araçlar”ın; “Çekimlenmeyen Birleşik Oluşumları” içinde ise -(y)IncEyE dek /değin /kadar kullanımını vermiş ve “zaman belirteci: belirteçleştirilmiş eylem tamlanan eylemin bitiş sınırlandırıcı” ifadesiyle nitelemiştir.

Tarihî yazı dillerinde bol örneği bulunan, Eski Türkçede -gınça /-gınçe ve nadiren de -kınça /-kinçe şeklinde kullanılan ve bugünkü işlevi yanında, -dığı müddetçe, -incaya kadar işlevinde de kullanılan bu şekil; Gabain’e (2000: 87) göre fiilden isim yapan -g ekinin, III. teklik iyelik eki ve üzerine +çA eşitlik eki almasıyla oluşmuştur.

Eski Uygur Türkçesinde kullanılan zarf-fiil eklerini; ses yapılarından, işlevlerine pek çok alanda ayrıntılı biçimde inceleyen Eraslan (2012: 400-403), “Ses Yapısı” başlığı altında “Ünsüz+Ünlü+Ünsüz+Ünsüz+Ünlü Yapısında Olan Birleşik Zarf-fiil Ekleri” olarak -gınça /-gınçe /-kınca /-kinçe /-günça /-günçe şekillerini sıralamıştır. “Zarf-fiillerin İfadeleri” başlığı altında da, “Zaman İfadesi” alt başlığında -ğalı/ -geli /-kalı /-keli /-gınça /-gınçe /-günça /-günçe eklerini zaman belirten yani cümlenin zaman zarfını oluşturan ekler olarak sıralamıştır.

Karahanlı Türkçesinde de -gınça /-gınçe şeklinde devam eden ekin, Türkiye Türkçesiyle aynı işlevde kullanıldığını görürüz (Hacıeminoğlu, 2003: 174).

Çağataycada da; –günça /-günçe, sedasız ünsüzlerden sonra ise daha çok –kunça/ -künçe şeklinde görülen bu zarf-fiil eki, Eski Türkçedeki kullanımına paralel olarak –dıkça ve –incaya kadar işlevinde kullanılmıştır (Eckmann, 2003: 108-109).

Tarihî yazı dillerinde yaygın olarak kullanılmış bu zarf-fiil ekinin bir varyantı olan -IncAz'ın oluşumuyla ilgili görüşlerimize geçmeden önce bugünkü Türkiye Türkçesi ağızlarının kaynağı kabul ettiğimiz Eski Anadolu Türkçesindeki duruma bakmakta da fayda vardır.

Eski Anadolu Türkçesinde –IncA şeklini –IncAyA kadar işlevinde görürüz (Gülsevin, 1997: 126). Gülsevin'in Eski Anadolu Türkçesinde Ekler adlı çalışmasında; bugünkü –IncA zarf-fiil eki ile aynı işlevde olduğunu belirttiği –Icak / -IcAgAz / -IncAk şekillerinin bulunması da dikkate değerdir. Bunlar içindeki –IcAgAz şeklinin –IcAk şeklinin genişletilmiş şekli olması muhtemeldir (Gülsevin, 1997: 125-127).

II. Ekin Yapısı

Ekin, –IncA zarf-fiil ekinden iki şekilde genişlemiş olabileceğini düşünmekteyiz.

1) Asıl işlevi belirleyen –IncA ekinin üzerine pekiştirme işleviyle gelmiş bir +Az eki olabilir.

–IncA + Az (?) > -IncAZ

Küçültme işlevinde isimden isim türeten bir ek olarak tanımlanan +Az eki (Korkmaz, 2003: 36); Eski Anadolu Türkçesinden bugüne +cAk / +cUk gibi küçültme, sevgi ve şefkat bildiren eklerin üzerine gelerek işlevlerini pekiştirmiştir (Korkmaz, 1960: 174).

Ekin işlevine bakıldığında; –IncA zarf-fiil ekinin üzerine gelen +Az ekinin, hem pekiştirme hem küçültme işlevini taşıdığı söyleyebilir. –IncAz zarf-fiil eki almış zarfın; cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanıyla, zarf-fiilin belirttiği eylemin tamamlanması arasında geçen zamanın kısalığını ifade ettiğini düşünürsek; +Az ekinin böyle bir zarf-fiil oluşmasında yer alabileceğini görürüz.

2) -IncA şeklinin üzerine gelen +(s)I III. teklik iyelik ekinin ünlüsünün düşmesiyle bu şekil ortaya çıkmış olabilir. Karahan (1996: 211) tarafından da ekin –incası / -incesi şekillerinin Anadolu ağızlarında görüldüğü belirtilmektedir ve ekin oluşumunda III. teklik şahıs iyelik ekinin varlığına işaret edilmektedir.

-IncA + sI (?) > -IncAsI > -IncAZ

Ekin oluşumunda bu seçenek göz önüne alındığında; Eski Türkçede sadece eşitlik belirten bir hâl ekiyken zaman içerisinde pek çok işlevde kullanılıp sınıflandırılması oldukça güç bir eke dönüşen +CA ekinin III. teklik şahıs iyelik eki aldığı örneklere bakmak gerekir. “Ol” işaret zamiri ve +CA ekiyle kurulan “ança” sözcüğünün Anadolu ağızlarındaki “oncasına” şeklinde kullanımı veya Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen “ancası” ifadeleri buna örnek gösterilebilir (Korkmaz, 1988: 51).

III. Ekin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Görünümü

-IncAz zarf-fiil ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görünümüne geçmeden önce; -IncA zarf-fiil ekinin ağızlardaki varyantları diyebileceğimiz şekilleri, Karahan’ın çalışmasından yararlanarak şöyle sıralayabiliriz: -incası / -incesi, -incasıl / -incesil, -incan / -incen, -incana / -incene, -incam / -incem, -incama / -inceme, -incak / -incek, -incakın / -incekin, -incal / -incel, -incalık / -incelik (Karahan, 1996: 210-215).

-IncAz zarf-fiil ekine ağız çalışmaları içerisinde yer veren eserlerden en önemlisi Turgut Günay’ın Rize İli Ağızları adlı eseridir. Titiz bir çalışmanın sonucu olan bu eserde, -IncAz zarf-fiil eki “daha çok yaşlılar arasında yaygın olan” bir biçim olarak nitelenmiştir (Günay, 2003: 186). Bu ifadeden Rize ilinde bu şeklin kullanımının çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın inceleme bölümünde -incAz zarf-fiili alt başlığında bu zarf-fiil ekini almış üç örneğe yer verilmiştir. Bu örneklerin geçtiği cümleler şunlardır:

I. seksen kanter pirinç ufak kazane

*yedurun beylere tek ben **gelinces***

*II. çok var ama zamani **gelmeyinces** açamiyacam doğrusu bu.*

*III. bu sefer beriden o altunları **görünce** demiş*

Bu örneklerden birincisi İyidere, ikincisi İkizdere ve üçüncüsü de Güneysu ilçelerinden derlenen metinlerde geçmektedir. Bu yerleşim yerleri, Rize ili ağızlarını beş ağız bölgesine ayırmış olan Günay’ın çalışmasında “I. Ağız Yöresi”nde bulunmaktadır. Günay (2003: 28), bu ağız yöresiyle ilgili değerlendirme yaparken İkizdere ilçesinin “eski bir etnik çekirdek olarak büyük rol oynadığının sezildiğini” ifade etmiş, Rize ilindeki ve çevre ilçelerdeki köklü ailelerin İkizdere kökenli olmasının kendisini bu hisse yönelttiğini belirtmiştir. Tarihî ve resmî bir

ispattan henüz yoksun olmakla beraber bu ağız yöresinin yapısında Anadolu'yu Türkleştirmek üzere erken dönemde gelmiş oymakların etkinliğinden bahsedilebileceğini belirtir.

Günay'ın bu yorumu; –IncAz şeklinin, Anadolu'yu Türkleştirmek üzere erken dönemde gelmiş olan Oğuz boylarına ait bir dil özelliği olabileceğini akla getirmektedir.

Leyla Karahan, –ınca / -ince zarf-fiil ekinin genişlemiş şekillerinden biri olarak –incaz(s) / -incez(s) şekillerini göstermiş ve ekin “Güneybatı Anadolu'dan Erzurum ve Artvin'e kadar uzanan geniş bir alanda azalarak kullanıldığı” bilgisini vermiştir (Karahan, 1996: 211). Karahan'ın örnekleri Adana, Nevşehir ve Rize ili ağızlarına aittir. Bu ekin genişlemiş hâli olan -incası /-incesi, -incasıl /-incesil ekleri de aynı çalışmada değerlendirilmiş ve örneklendirilmiştir.

–IncAz zarf-fiil ekinin ele alındığı bir diğer çalışma Hayrullah Kahya'nın “Karamanlıca Bir Zarf-fiil Eki: {-IncAz}” adlı çalışmasıdır. Makalenin adından da anlaşılacağı gibi Kahya (2009), “Yeni Hazne” adlı Karamanlıca kitapta geçen –IncAz zarf-fiil eki üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Eserdeki zarf-fiilin işlevlerinin örneklerle açıklandığı çalışma, bu şeklin kullanım sıklığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Örnekler incelendiğinde ekin -verdiğimiz diğer bütün örneklerde olduğu gibi- –IncA zarf-fiil ekiyle aynı işlevde kullanıldığı görülmektedir.

Bu eki Karamanlıca bir ek olarak değerlendiren Kahya (2009), eserin sonuç bölümünde bu ekin Karamanlıca eserlerin hepsinde görülmediğini belirtmiş ve bunun, bu eserlerin sınıflandırılmasında bir kriter olabileceği sonucuna erişmiştir. Bunun yanında, ekin sadece Rize ili ağızlarında geçiyor olmasından yola çıkarak ulaştığı sonuçları sıralar. Bunu Rize'de Karamanlıların yoğun yaşamasına veya kitabın Antalyalı müterciminin bir süre Rize'de kalmış olmasına bağlar.

Biz bu sonuçlara şüpheyle yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

Doğan (2015: 542) da, “Karadeniz Bölgesi Ağızlarında –(y)XncA Zarf-fiil Eki ve Görünümleri” adlı çalışmasında –XncAs şekli için Günay'ın Rize İli Ağızları adlı çalışmasında verdiği örnekleri; -XncAsI şekli için de Karahan'ın “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri” adlı makalesinde verdiği örnekleri sıralamıştır.

Biz de bu eke Çepni Ağızı üzerine derlemeler yaptığımız esnada, Balıkesir, Aydın, Manisa ve Rize'de tesadüf ettik. (UMAC, 2011: 189) Tespit ettiğimiz örnekler aşağıda verilmiştir.

I. sôra gel-inciz eyer ki ben mencilisten uzak ben bir koşşunun urzına, gelinine, namusuna, şerefine göz attıysam bu şayıtlendiyse bu da tariqattan düşeller tariqata dıkmazlar. (Balıkesir-Bigadiç- Akyar Köyü)

II. o su gid-incez harab_ oldu. (İzmir-Kınık-Büyükoba Köyü)

III. mesela şimdi bu söylen-incez babamızıñ anasına ebe diyiz. (Manisa-Soma-Ularca Köyü)

IV. o muyandızi ölmüş bi gazā mı geçirmiş o ormanı kókled-incis. (Aydın-Söke-Sofular Köyü)

V. onu da kóylü çog ol-uncuz aliveriyler. (Aydın-Söke-Sofular Köyü)

VI. unda bi darı kesiyin darı ol-uncus. (Aydın-Söke-Sofular Köyü)

VII. şimdi bu rus harbiná gid-incez bu öli kemide eldi. (Rize-İkizdere-Diktaş Köyü)

VIII. eve qariyi almā kalk-incaz evün sāyibi araya girdi. (Rize-İkizdere-Diktaş Köyü)

IV. Sonuç

1. Karahan'ın değerlendirmesi, Günay'ın ve Kahya'nın tespitlerine ek olarak bizim tespitlerimiz; bu ekin kullanım sıklığı düşük ama coğrafi bakımdan yaygın bir şekil olduğunu göstermektedir. Çünkü bu ek; Adana, Nevşehir, Rize, Balıkesir, İzmir, Manisa'da yapılan derlemelerde tespit edilmiştir ve Karamanlıca eser veren Antalyalı bir mütercim de dilinde yer almaktadır.

2. Özellikle Anadolu'nun bir Türk yurdu hâline gelmesi sürecinde rol oynayan Oğuz boylarının belki bir kaçına belki de sadece birisinin kullanımına özgü bu şeklin varlığının; Türkiye Türkçesi ağızlarının zenginliğini göstermesinin yanında, Karamanlıca ve Karamanlıların etnik yapısına yönelik çalışmalar için de bir ipucu olabileceği kanısındayız.

3. Ekin 18. yüzyıla ait Karamanlıca bir eserde geçiyor olması ilgi çekicidir ancak bu eke Karamanlıca bir ek denebileceği fikrine katılmamaktayız.

4. Ekin 18. yüzyılda yazılmış bir eserde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Ancak günümüzde yapılan ağız çalışmalarında son derece nadir tespit edilebilmektedir. Bu da bize bu şeklin kaybolmakta olduğunu göstermektedir.

5. -IncA şeklinin ve bu şekle bağlı varyantların çokluğu ve yaygınlığı -IncAz şeklinin unutulmasını kolaylaştırmış olmalıdır.

6. Söz konusu Türkiye Türkçesi ağızları olduğunda ekin tek bir şekilden bahsetmek doğru olmamaktadır. Ekin en yaygın şekli -IncAz olmakla birlikte; -incas / -inces şeklinde rastlanabildiği gibi, örneklerde görüleceği üzere -incis, -uncus, -uncuz gibi şekillere de rastlanabilmektedir.

Kaynaklar

- DENİZ YILMAZ, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, M. (2015). Karadeniz Bölgesi Ağızlarında –(y)XncA Zarf-fiil Eki ve Görünümleri. *Turkish Studies*, Volume 10/16, 535-554.
- ECKMANN, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı (Çev. G. KARAAĞAÇ)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GABAİN, A. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Hacettepe Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜNAY, T. (2003). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KAHYA, H. (2009). Karamanlıca Bir Zarf-fiil Eki: {-IncAs}. *Turkish Studies*, Volume 4/3, 1242-1252.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAHAN, L. (1996). Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Zeynep Korkmaz'a Armağan*, XXXII / 1-2, 205-236.
- KORKMAZ, Z. (1958). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958*, 41-68.
- KORKMAZ, Z. (1960). Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, 173-180
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞİMŞEK UMAC, Z. (2011). *Çepni Ağzı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UÇAR, E. (2012). Eski Türkçe –gInçA Zarf-fiil Ekinin Kökeni Üzerine. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 11, 47-52.